

שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא, כשהיו מהלכין בדרך.

אמר לו: אתה, ששימשת את נחום איש גב זו כ"ב שנה, וידוע שהיה נחום איש גם זו דורש כל "אתין" שבתורה — האם יודע אתה —

"את" השמים ו"את" הארץ — מה היה דורש בהן?

אמר לו כך היה דורש: אילו נאמר: "בראשית ברא אלהים שמים וארץ", בלי "את", הייתי אומר: שמים וארץ — שמותן של הקב"ה [ב"ח] הן.

אבל עכשיו שנאמר: "את" השמים ו"את" הארץ, הרי למדת: "שמים" הם שמים ממש, ו"ארץ" היא ארץ ממש.

יב-ב וממשיכה הגמרא לבאר: הרי כיון דכתיב "את השמים", כבר ידענו שאין השמים, וכל שכן הארץ, שמותיו של הקב"ה. [מהרש"א] ואם כן, "את" הארץ — למה לי!?

כדי להקדים שמים לארץ! ללמדך, ששמים נבראו קודם לארץ [בעיקר בריאתן, כדלעיל].

שאם לא היה אומר "את" הארץ אלא "את השמים והארץ", הייתי אומר: כאחד נבראו, ולא הקדים שמים לארץ אלא מפני שאי אפשר לקרות שני שמות כאחד. לפיכך כתב "את" להקדים.⁽¹⁰⁾

הואיל והחלה הגמרא לפרש את הפסוק של תחילת ספר בראשית, מוסיפה הגמרא ומפרשת:

כתיב: "והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים":

ומקשינן: מכדי [הרי] בשמים אתחיל ברישא [בשמים התחיל בראשונה], וכמו שנאמר בפסוק הקודם: "את השמים ואת הארץ", ואם כן: מאי שנא דקא השיב [מפרש הכתוב] מעשה ארץ תחילה, ולאחריו מעשה השמים!?

תנא דבי רבי ישמעאל: משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: השכימו לפתחי, למחר [ב"ח] השכים ומצא נשים ואנשים;

למי משבח? הרי ודאי למי שאין דרכו להשכים, והשכים.⁽¹¹⁾

שנאמר: אלה תולדות "השמים והארץ" בהבראם, ואחר כך אמר: ביום עשות "ארץ ושמים", כדי להסמיך ארץ לעשיה. ורבינו חננאל נראה שאינו גורס בדברי הגמרא "את הארץ למה לי", שהרי כתב: וכיון שכתב "את" בשמים, כתב נמי "את" בארץ, כי ה"את" שכתב בארץ אינו צריך לגופו.

11. רש"י כתב: אף כאן, הואיל וקרא הקב"ה לשמים תחילה להבראות, הוה ליה ארץ כמי ש"אין דרכו להשכים". ועוד, שכל מעשי הארץ

מבדיל בין מים למים. ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע "ובין המים אשר מעל לרקיע". וכתב אחר כך: ויקרא אלהים לרקיע "שמים" — "שם מים". והמ"ם האמצעית של "ש-מ-ים" משרתת כשני ממי"ם, גם לפניה וגם לאחריה.

10. הקשו התוספות: והרי לעיל דרשינן מ"ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" שארץ נבראת תחילה, אף על פי שלא כתוב "את"? וביארו: התם דריש ליה מדשני קרא בסידריה,

תניא: רבי יוסי אומר: אוי להם לבריות שראות ואינן יודעות מה הן [ב"ח] רואות, ואוי להם לבריות שעומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות. (12)

ומפרש: הארץ על מה עומדת: על העמודים, שנאמר: "המרגיז ארץ ממקומה, ועמודיה יתפלצון". הרי שהארץ עומדת על העמודים.

ועמודים עומדים על המים, שנאמר: "לרוקע [לשון שטיחה ופרישה] הארץ על המים".

ומים עומדים על ההרים, שנאמר: "על ההרים — יעמדו מים".

והרים עומדים על רוח [ב"ח], שנאמר: "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח". וכי מה ענין הרים אצל רוח? אלא ללמדך, שההרים עומדים על הרוח.

ורוח בסערה, שנאמר: "רוח סערה עושה דברו". כאילו אמר הכתוב: דבר [ענין] הרוח — סערה עשאתו.

סערה תלויה בזרועו של הקב"ה, שנאמר: "ומתחת — זרועות עולם". מתחת כל

היצירה, זרועותיו של הקב"ה מחזיקות אותה. (13)

וחכמים אומרים: הארץ, על י"ב עמודים עומדת.

שנאמר: "יצב גבולות עמים למספר בני ישראל". ומספר שבטי בני ישראל הוא שנים עשר. (14)

ויש אומרים: על שבעה [ב"ח] עמודים הארץ עומדת, שנאמר: "חצבה עמודיה שבעה".

רבי אלעזר בן שמוע אומר: הארץ עומדת על עמוד אחד, וצדיק שמו, שנאמר: "וצדיק — יסוד עולם".

אמר רבי יהודה: שני רקיעים הן, שנאמר: "הן לה' אלהיך השמים [הרי אחד], ושמי השמים" [הרי שנים].

ריש לקיש אומר: שבעה רקיעים הן, ואלו הן:

א. וילון; ב. רקיע; ג. שחקים; ד. זבול; ה. מעון; ו. מכון; ז. ערבות. (15)

"מתונים", ומעשה שמים במהירות. וזו, הארץ, השכימה עמה שהרי נבראו כאחת, לכך התחיל לספר מעשיה תחילה. וביאור הגמרא וביאור רש"י צריכים עיון.

12. תמה מההרש"א: וכי משום שאינן יודעין הבריות כל זה יהיה "אוי להם"? מאי נפקא מינה בידיעתן כל זאת? ראה מה שביאר בזה.

13. פירוש, הכל תלוי בגבורות של הקב"ה והגבורה היא זרועו, כדכתיב: לך זרוע עם גבורה, מסורת הש"ס בשם הערוך.

14. הקשה בטורי אבן: לשון "וחכמים אומרים" משמע שהם חולקים על רבי יוסי; והרי רבי יוסי לא אמר רק "הארץ עומדת על העמודים" ולא אמר מספרם?!

וביאר: ושמה יש לומר: כיון שאמר רבי יוסי "על העמודים", ומייתי לה מן "עמודיה יתפלצון". מיעוט עמודים שנים במשמע.

עוד כתב הטורי אבן: פשטא דקרא ד"גבולות עמים" הם שבעים, כמספר בני ישראל שירדו למצרים בשבעים נפש, לפיכך לא משמע לשאר תנאי מפסוק זה ש"ב עמודים הם.

15. כתב מהרש"א: פרטי הדברים במאמר הזה

ומפרשת הגמרא כל רקיע למה הוא משמש:

א. וילון: אינו משמש כלום, אלא נכנס שחרית לתוך תיקו והאור נראה [מן השמש שברקיע השני, טורי אבן], ויוצא ערבית מתיקו, ומתפשט למטה מן האור והרי העולם חשוך [רש"י]. ועל ידו מחדש הקב"ה בכל יום מעשה בראשית, שהכניסה והיציאה הן חידושו של מעשה בראשית.⁽¹⁶⁾

שנאמר: "הנוטה כדוק [כריעה] שמים, וימתחם כאהל לשבת". הרי למדת: יש שמים שאין משמשין אלא יריעה פרוסה.

ב. רקיע: שבו חמה ולבנה, כוכבים ומזלות – קבועין.

שנאמר: "ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, ויתן אותם אלהים ברקיע השמים".

ג. שחקים: שבו ריחיים עומדות וטוחנות מן לצדיקים לעתיד לבוא [ב"ח].⁽¹⁷⁾

שנאמר על דור המדבר: ויצו "שחקים" ממעל, ודלתי שמים פתח, וימטר עליהם מן לאכול ותר.

ד. זבול: שבו ירושלים ובית המקדש ומזבח של מעלה בנוי, ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן בכל יום [ב"ח].

שנאמר: "בנה בניתי בית זבול לך, מכון לשבתך עולמיהם."⁽¹⁸⁾

ומפרשינן: מאי מקריב מיכאל השר הגדול על המזבח? וכי תעלה על דעתך שיש לשם [שם, בשמים] כבשים?!

אלא מקריב נשמתן של צדיקים [ב"ח].⁽¹⁹⁾

ומפרשינן: מנלן דאותו "זבול" איקרי שמים, עד שאתה אומר: "זבול" זה אחד מהרקיעים הוא?

לא ידענו לכוון להם, ועל כן אמרתי לי בזה: במופלא ממך בל תדרוש!

16. הקשו התוספות: אם כן היאך נראים הכוכבים בשמים בלילה, כיון שהם קבועים ברקיע השני, כמבואר לקמן?!

ולפיכך פירשו היפך דברי רש"י: נכנס שחרית בעולם וממנה אורה יוצא, ויוצאת ערבית מן העולם ומסתלק אורה ולכך הכוכבים נראים.

ותמה הטורי אבן על פירושו: וכי אורה יוצאת לעולם מן וילון הא השמש נבראת להאיר על הארץ?!

וליישב פירוש רש"י כתבו התוספות: שמא נראים מתוכו כמו ע"י העננים, אך רוב פעמים שהעננים מחשיכין אותו ומכסין אותו.

17. ולפיכך נקראים "שחקים", מלשון שחיקה

וטחינה.

ואמר: וטוחנות מן לצדיקים, לצדיקים שבדור המדבר, כמו שמשמע מהפסוק המובא כאן, שנכתב על דור המדבר. מהרש"א.

ובגירסת הילקוט: טוחנות מן לצדיקים "לעתיד לבוא". וניחא טפי; ומייתי ליה מדור המדבר, שנתן להם הקב"ה גם כן מאותו מן שמוכן להם לעתיד.

18. ביאר מהרש"א: "בנה" ירושלים של מעלה, "בניתי בית" כמשמעו, בית המקדש של מעלה, "זבול" על שם המזבח.

בשם "השר הגדול", נקרא בספר דניאל, הכהן גדול של מעלה, במקדש שלמעלה.

19. כתב מהרש"א: ועל זה תיקנו בתפלה: "ואשי ישראל" ותפלתם באהבה תקבל ברצון,

דכתיב: הבט מ"שמים", וראה מ"זבול" קדשך ותפארתך, איה קנאתך וגבורותיך!

הרי ש"זבול" בשמים הוא. (20)

ה. מעון שהוא לשון מדור: שבו דרים כיתות של מלאכי השרת שאומרים שירה בלילה, וחשות [שותקות] ביום מפני כבודן של ישראל שהם מקלסים לקב"ה ביום. (21)

ומכאן אתה למד, שאומרים המלאכים שירה בלילה ושותקים ביום.

שנאמר: "יומם יצוה ה' חסדו, ובלילה – שירה עמי, תפלה לאל חיי".

כלומר: יצוה ה' למלאכים לשתוק ביום, כיון שאז הזמן לעשות חסד לאנשי העולם הצריכים חסד. ורק בלילה – שיר של מלאכים עמו ברקיע.

ובטרם מסיימת הגמרא את ביאור המקור שה"מעון" נמצא בשמים, ואת ביאור שימושם של כל הרקיעים, מפרשת הגמרא באופנים אחרים את הפסוק "יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי":

אמר ריש לקיש: כל העוסק בתורה בלילה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום. (22)

שנאמר: "יומם יצוה ה' חסדו, ובלילה שירה עמי", ומפרש ריש לקיש:

ומה טעם "יומם יצוה ה' חסדו" – משום "ובלילה שירה [תורה, כמו שמצינו: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל] עמי".

ואיכא דאמרי, אמר ריש לקיש: כל העוסק בתורה בעולם הזה שהוא דומה ללילה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד לעולם הבא, שהוא דומה ליום.

שנאמר: "יומם יצוה ה' חסדו, ובלילה שירה עמי". ועל דרך שנתבאר לפי הלשון הראשון.

אמר רבי לוי: כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה [מי שעוסק בתורה ופוסק מלימודו לצורך דברי שיחה בטילה, רש"י ע"ז ג ב], מאכילין אותו גחלי רתמים. (23)

כמפורש בטור אורח חיים סימן קכ.

20. כתב מהרש"א: רצה לומר: ראה מירושלים של מעלה, המכוונת לירושלים של מטה, החרבה עתה! ואיה קנאתך!?

ביאר מהרש"א: תפילות שחרית ומנחה שהן ביום, הן חובה, כדמסיים בהאי קרא: "תפלה לאל חיי". אבל תפילת ערבית היא רשות.

21 ביאר מהרש"א: תפילות שחרית ומנחה שהן ביום, הן חובה, כדמסיים בהאי קרא: "תפלה לאל חיי". אבל תפילת ערבית היא רשות.

22. פירש רש"י בעבודה זרה: נותן חינו בעיני הבריות.

וביאר בעיון יעקב בפרוש שני על פי מה שאמרו בסוכה מט, כי תורה לשמה זו תורה של חסד, והיא תורה שלמד בלילה, מה שאין כן ביום, שכל העולם רואין ושומעין, לכך נמשך עליו חוט של חסד ביום "חכמת אדם תאיר פניו".

23. כתב הטורי אבן: איני יודע מה ענין רבי לוי לשמעתיך, דאיירי מענין שבעה רקיעין! ושם משום דבפרק קמא דעבודה זרה מייתי

ומנין אתה למד שיש לקב"ה אוצר של פורענות?

שנאמר: פתח ה' אוצרו ויוציא כלי זעמו [ב"ח].

ותמהינן: וכי הני [אוצרות אלון] — ברקיעא איתנהו [בשמים הם נמצאים]!?

והרי הני בארעא איתנהו [בארץ הם נמצאים]!

דכתיב: "הללו את ה' מן הארץ: תנינים וכל תהומות, אש וברד, שלג וקיטור, רוח סערה עושה דברו".

אמר מתוך רב יהודה אמר רב: דוד ביקש עליהם רחמים, והורידן לארץ. (27)

כי אמר דוד לפניו: רבונו של עולם! "לא אל חפץ רשע אתה! לא יגורך [יגור אצלך] רע".

כלומר: צדיק אתה ה', ולפיכך לא יגור במגורך רע.

ומנלן ד"מכון" איקרי שמים?

שנאמר: "הקוטפים [החותכים ומפסיקים] מלוח [דברי תורה הכתובים על הלוחות, רש"י ע"ז שם], ועושים זאת עלי שיה [בשביל שיה של דברים בטלים] — ושרש רתמים לחמם".

וכאן שבה הגמרא לאותו רקיע ששמו מעון, ומפרשת:

ומנלן ד"מעון" איקרי שמים [כלומר: מנין ש"מעון" רקיע הוא]?

שנאמר: "השקיפה מ"מעון" קדשך, מן ה"שמים", וברך את עמך את ישראל. (24)

ו. מכון, שהוא לשון "אוצר של פורענות" [רש"י]: (25)

שבו אוצרות שלג. (26)

ואוצרות ברד, ועליית טללים רעים, ועליית אגלים [לשון "אגלי טל", והם מים העומדים להלקות בהן פירות], וחדרה של סופה, ומערה של קיטור, ודלתותיהן אש.

וכל אלו מיועדים לפוענות.

26. כתבו התוספות: היינו שלג מרובה הבא בשטף ומוכן לפורענות, אבל שלג היורד בנחת — לטובה הוא. כדאמרינן בפרק קמא דתענית: "מעלי תלגא לטורא מחמשה מטרי לארץ" [יפה השלג להר יותר מאשר חמשה מטרות גשמים לארץ], וכתיב נמי: כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, ושמה לא ישוב, כי אם הרוה את הארץ, והולידה והצמיחה.

27. הקשו התוספות: והא כתיב: כי כאשר ירד הגשם והשלג "מן השמים" ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ?!

ותירצו: כיון שמן העננים יורד נראה הוא

להא דרבי לוי בסמוך למאמר ריש לקיש "כל העוסק בתורה" — נקיט לה נמי הכא אצל מימרא דריש לקיש. והא דריש לקיש נקיט לה הכא משום דרשה דהאי קרא "יומם יצוה ה' חסדו".

24. ביאר מהרש"א: וברך את עמך את ישראל על ידי המלאכים אשר דרים שם, כמו שנאמר: המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים. ונאמר: לא אשלחך כי אם ברכתני.

25. וכמו שנאמר: נכוננו ללצים שפטים, רש"י.

דכתיב בתפילת שלמה בשעת חנוכת בית המקדש:

"רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה, שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה. כל תפילה, כל תחינה אשר תהיה לכל האדם, לכל עמך ישראל, אשר ידעון איש נגע לבבו, ופרש כפיו אל הבית הזה. ואתה תשמע ה' שמים מכון" **שבתך!**" (28)

ז. **ערבות: שבו צדק, ומשפט, וצדקה,** (29)

גנזי חיים, וגנזי שלום, וגנזי ברכה,

ונשמתן של צדיקים אחר מיתתם.

ורוחות ונשמות שעתיד להיבראות. (30)

וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים.

ומביאה הגמרא מקור לכל זה:

צדק ומשפט: דכתיב: "צדק ומשפט מכון כסאך" [נכון כסאך, רש"י], והכסא בערבות הוא, כמבואר לקמן.

צדקה: דכתיב: "וירא ה', וירע בעיניו כי אין

משפט. וירא כי אין איש, וישתומם כי אין מפגיע. ותושע לו זרועו. וצדקה — היא סמכתהו. וילבש צדקה כשריון [כמו "שריון"]".

הרי למדת שעמו הצדקה שרויה. וה' הרי שוכן ב"ערבות" כמבואר לקמן. (31)

גנזי חיים: דכתיב: "מה יקר חסדך אלהים. ירויון מדשן ביתך. כי עמך מקור חיים". הרי, שמקור החיים הוא עם ה' השוכן בערבות.

וגנזי שלום: דכתיב: "ויקרא לו [קראה אצלך] ה' שלום".

וגנזי ברכה: דכתיב: "ישא ברכה מאת ה'".

נשמתן של צדיקים: דכתיב: "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את [עם] ה' אלהיך".

רוחות ונשמות שעתיד להיבראות: דכתיב: "כי כה אמר רם ונשא, שוכן עד וקדוש שמו. כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף. כי רוח "מלפני" יעטוף ונשמות אני עשיתי, (כמו: והנשמות שאני עשיתי)". (32)

30. כתב רש"י: רוחות ונשמות דבר אחד הם; ויש מפרשים: "רוח" היא הנשמה העשויה בדמות הגוף, ו"נשמה" היא נשימה.

31. מה שלא הביא הפסוק שמביא לקמן על גנזי ברכה: ישא ברכה מאת ה' ו"צדקה" מאלהי ישעו, משום דלא כתיב ביה השם המיוחד השוכן בערבות, מהרש"א.

32. בגמרא יבמות סב א למדו מפסוק זה, שאין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות באוצר הנשמות ששמו "גוף", כי הכתוב אומר: הרוחות

כיורד מן השמים. ועוד יש לומר, שלא הוריד אלא את המוכנים לפורענות, אבל המרוים את הארץ נשארו למעלה.

28. ביאר מהרש"א: בתפלות של שלמה על הפורענויות המתרגשות בעולם הוא דכתיב, ואהאי קרא נמי סמיך נמי, דהפורעניות היו שם במכון.

29. ביאר מהרש"א: "צדק" ו"צדקה" שני ענינים הם, "צדק" למעט עושה עול, ו"צדקה" כמשמעו, שנותן דבר שאינו חייב לתת אותו אלא בדרך צדקה.

כסוכה], השכנת מים עבי שחקים [חשכת מים שבעבי שחקים, הם החושך אשר סביבותיו].

ותמהינן: ומי איכא חשוכא קמי שמיא [וכי יש חושך לפני הקב"ה]!?

והכתיב: "הוא [הקב"ה] גלא עמיקתא ומסתתרא [גולה עמוקות ונסתרות], ידע מה בחשוכא [יודע מה בחושך], ונהורא — עמיה שרי!" [האור שרוי עמו], הרי שהאור שרוי עמו, ולא החושך!?

ומשנינן: לא קשיא:

הא [האור], שרוי עמו, בבתי גוזאי [בבתים יג-א הפנימים], וכמו שנאמר: ונהורא "עמיה" שרי.

הא [החושך] שרוי סביבו בבתי בראי [בבתים החיצוניים].

[דברים אלו מסתרי תורה הם, בלי ביאור גלוי! ועיין לעיל ה-ב במהרש"א]

ואמר רב אחא בר יעקב: עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות, דכתיב במעשה המרכבה ביחזקאל: "ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא".

עד כאן [עד עניני אותו רקיע] יש לך רשות לדבר אודותם.

אבל מכאן ואילך, על עניני הרקיעים הגבוהים מכאן — אין לך רשות לדבר!

וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים: דכתיב: "ארץ רעשה, אף שמים נטפו מפני ה', זה סיני". "גשם נדבות תניף אלהים [כאשר שמעו בני ישראל את קול גבורת ה' בדברות הראשונות, פרחה נשמתם, ומיד הוריד ה' עליהם טל תחיה מן הטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים], נחלתך ונלאה [הורדת מטר רצון על נחלתך אשר עיפה נפשם ופרחה] אתה כוננתה [תיקנת אותה, את נחלתך]", [ראה שבת פז ב].

ושם ברקיע ששמו "ערבות", נמצאים: אופנים ושרפים וחיות הקודש, ומלאכי השרת, וכסא הכבוד מלך אל חי רם ונשא שוכן עליהם.

שנאמר [ב"ח]: פולו לרוכב ב"ערבות" ביה שמו, [רוממו לה' הרוכב על השמים הנקראים ערבות, בשם "יה" שהוא לשון יראה, ושמחו לפניו, כמו: וגילו ברעדה].

ומנלן ד"ערבות" איקרי שמים, עד שאתה אומר ש"ערבות" רקיע הוא?

אמר רבי אבהו [ב"ח]: אתיא בגזירה שוה "רכיבה רכיבה"!

כתיב הכא: פולו ל"רוכב" ב"ערבות".

וכתיב התם: "רוכב" "שמים" בעזרך. הרי למדת שערבות איקרי שמים.

וחשך וענן וערפל מקיפין אותו את הקב"ה, שנאמר: "ישת חושך סתרו [השרה שכינתו בערפל], סביבותיו סוכתו [סביבו ענני כבוד

והנשמות שלפני, שעדיין לא הורדתם לעולם, הם המאחרים [יעטוף] לשון איחור] את הגאולה.